

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Том / Volume XXIV (2016),
Книжка / Issue 1

СТАТИИ И СЪОБЩЕНИЯ / ARTICLES AND COMMUNICATIONS

	<p>Списание ЕПОХИ Издание на Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“</p> <p>Journal EPOCHI [EPOCHS] Edition of the Department of History of St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo</p>		<p>Том / Volume XXIV (2016), Книжка / Issue 1</p>
---	---	--	---

ПРОПАГАНДА И ИСТОРИЯ В ЕПОХАТА НА ХАН КРУМ

Момчил МЛАДЕНОВ

PROPAGANDA AND HISTORY IN THE TIME OF KHAN KRUM

Momchil MLADENOV

Abstract: The paper present some moments of the political ideology of the Bulgarian state in firs half of 9th century. According to the author’s view khan Krum in his early years was connected with the Byzantine scholars and intellectuals. Thanks to them he learned Greek language and history of ancient Greece. Khan Krum used ancient characters with a propaganda intentions for educated Byzantines. That is a part of political idea about the capture of Constantinople and the rise of new Bulgarian empire.

Key words: Byzantium, Bulgaria, firs half 9th Century, intellectual life, ancient Greek traditions.

Управлението на хан Крум се разглежда преди всичко през призмата на военните триумфи и реформи в сферата на държавното строителство. В настоящите бележки ще потърся един по-различен образ на този владетел, поставяйки въпроса за присъствието около неговия трон на образован, привързан към елинската древност елит. Вероятно за мнозина подобна насока на търсене ще прозвучи съмнително, защото в изворите най-малкото отсъстват сведения, които отчетливо да осветлят така формулирания проблем. Давам си сметка, че свидетелствата, на които се базирам, са крайно оскъдни, а трактовката им спорна. Но целта ми е по-скоро да провокирам нови виждания, въпреки съмненията и неяснотите. Ако приведените по-долу разсъждения и аргументи имат резон, то пред нас ще се очертае дворът на владетел, с особен интерес към гръкоезичната култура и древната история.

Произходът на хан Крум остава неясен и поражда редица дискусии сред изследователите. Някои автори предполагат, че той принадлежи на средите на т. нар. панонски българи, живеещи в рамките на Аварския хаганат, но това остава недоказано. Без категоричен отговор е и въпросът за годината, през която той заема престола. Византийският хронист Теофан Изповедник съобщава, че през 796 г. българският владетел Кардам бил в напреднала възраст, което подсказва, че наскоро след това той е починал. Най-вероятно негов пряк наследник става хан Крум, без да е ясно дали той има родствена връзка със своя предшественик. Едно по-късно свидетелство, което дължим на Ана Комнина, внушава мисълта, че той е родоначалник на нова династия [Theophanes, Chronographia, – ГИБИ. III. с. 277 (превод В. Бешевлиев, Г. Цанкова-Петкова); Annae Comnenae. Alexias. – ГИБИ VIII. с. 63 (превод М. Войнов); Златарски, В. 1994, с. 247 – 248; Бешевлиев, В. 1984, с. 106; Божилов, И., Гюзелев, В. 1999, с. 126]. Ако тази информация е коректна, пред нас изниква още един въпрос. Как въпросната династия заема престола? С преврат, по линия на легитимната приемственост или в резултат на избор, плод на консенсус между прабългарските родове? Склонен съм да търся решението по линия на последния вариант, защото изглежда, че в края на VIII век в Българското ханство не е имало подходяща личност, която да съвместява качествата на пълководец, дипломат и държавник. Цялото последвало управление на Крум, което минава под знака на мащабна териториална експанзия и държавни реформи, говори в полза на това виждане. Новият владетел енергично се заема да докаже, че при него Българското ханство навлиза в коренно различен период от своето развитие. От дистанцията на времето ние знаем, че той е оправдал надеждите за омиротворяване и обединяване на обществото след кризата от втората половина на VIII век.

Имаме ли все пак сведения, които да дадат повод за разсъждения относно ранните години на Крум? За база в този случай ще ни послужат данните, според които негова сестра е била омъжена за византийския поданик Константин Пацик [Рашев, Р. 2004]. Вероятно въпросният ромей е емигрирал по неизвестни причини в България и най-вероятно бракът е сключен преди Крум да стъпи на престола. Известно е, че след сватбата се ражда поне едно момче, което в 813 г. придружава Крум и неговия шурей при преговорите с византийското правителство под стените на Константинопол. Именно тогава Константин Пацик и синът му са пленени от ромеите и техните следи се губят. Тези факти говорят, че още от ранни години бъдещият владетел е свързан с византийската среда и в частност с гръцкия език. Едва ли можем да се съмняваме, че Константин Пацик принадлежи на средите на ромейската аристокрация, която поне на теория се отличава с високо образование и пиетет към елинската традиция. Въпреки културната депресия в епохата на иконоборството, интересът към древногръцката историография, поезия и белетристика не е заглъхвал изцяло. Ето защо смятам, че в лицето на Константин Пацик, а и на други ромеи, Крум е имал ерудирани събеседници, които са посветили бъдещия владетел в гръцкия език, гръцката писменост и миналото на света. Изцяло в хипотетичен план предполагам, че Крум е станал съпричастен към фундаментални творби на елинската древност и се е докоснал до най-известните исторически персонажи, които станали за него извор на вдъхновение и еталон на поведение. Не изключвам също така възможността бъдещият български владетел да е посещавал Константинопол и да е бил повлиян от атмосферата на този световен център, където могат да се видят редица творби на античното изкуство. Разбира се, както всеки образован ромей, Константин Пацик е преди всичко християнин и логиката диктува той да се стреми да приобщи Крум към православната вяра. Освен това както в Западна Европа, така и във Византия, над езическата древност тегне присъдата на отрицанието и цялата култура и менталност на хората се формират от Светото писание. Следователно в една християнска среда, в каквата предполагам, че се движи Крум, би следвало да очакваме, че за него по-актуални ще бъдат например Псалмите, отколкото поемите на Омир. Но вярвам, че не бива да абсолютизираме негативизма към Античността през средновековната епоха, особено във византийската традиция. През IX и X век в империята се систематизират десетки антични ръкописи и голяма част от древногръцките текстове се преиздават. Въпреки че продължават да се дистанцират от езическата епоха, интелектуалците от тази период все пак гледат със своеобразен антикварен интерес към нея. Наистина цялостното и аналитично прочитане на ключови произведения на елинската мисъл става през XI и XII век, но със сигурност началото на тази тенденция е поставено по-рано [Каждан, А. П., Епстейн, А. У. 2001, с. 156 – 160].

Трябва да се направи още едно важно уточнение. Византийските компилатори и писатели от IX и особено X век, развиват алегорично тълкуване на темите в древногръцката литература, продиктувано от техния християнски светоглед. Например напускането на острова на Кирка от Одисей е схващано като копнеж на героя по небесния Йерусалим. Но за един езичник подобна интерпретация не би имала основание. Мисълта ми е, че отношението на Крум към езическата епоха ще е подчертано по-различно от отношението на християните-ромейи. Не изключвам също така възможността отделни образовани византийци, да не са се придържали робски към споменатата християнска интерпретация и да са хранили дълбоко възхищение от древните образци. Ерудити с такъв мироглед могат да са чувстват по-свободни в българския езически двор, който в началото на IX век се отличава с религиозна веротърпимост [Рашев, Р. 1996, с. 42 – 43]. Ето защо смятам, че от сходна среда е бил повлиян и хан Крум, което предлага възможно обяснение за неговия подчертан интерес към гръцкия език и византийската цивилизация в по-широк план. Показателен е фактът, че именно при Крум в България широко навлиза традицията да се изсичат надписи на гръцки език, а в неговия двор се охотно се приемат на служба редица ромейи [Благоев, Н. 1924, с. 46 – 47, 51; Рашев, Р. 1998, с. 201; Рашев, Р. 2001, с. 108 – 109]. С право най-заслужилият изследовател на домашните надписи от езическия период В. Бешевлиев акцентира на факта, че единствено гръцката и римската култура са оставили толкова значително количество епиграфски паметници на Балканите, преди идването на българите. По този повод същият учен приема, че обичая да се изсичат надписи българите пренасят от старата си родина [Бешевлиев, В. 1992, с. 88 – 93]. Но в светлината на обстоятелството, че именно от времето на Крум и неговите наследници датират най-внушителен брой надписи, дава основание да се допусне и друга възможност. Според мен налагането на въпросната тенденция се дължи по-скоро на личността на Крум и е плод на неговия интерес към паметниците на миналото. Със сигурност в началото на IX век в българските

земи е можело да се видят десетки надписи на гръцки и латински език, които са били в състояние да провокират интерес сред просветените съвременници. Експонирането на нови форми в писмената култура представлява част от промените настъпващи в българската държава при Крум. Стремещът ханството да се изравни с Византия и дори да бъде превзет Константинопол, изисква определен набор идеологически внушения в очите на българи и ромеи. По този път върви век по-късно цар Симеон, но началото е поставено от Крум. Последният се стреми да пропагандира имидж, призван да отхвърли представата за варварски владетел, който в очите на византийците е натоварен с негативизъм [Ангелов, П. 2011, с. 168 – 176]. Смятам, че в отделни надписи изсечени по нареждане на владетеля и неговите действия на официално ниво, описани от ромейските автори, можем да проследим отглас от система на определени внушения. Тяхната цел е да демонстрира българския повелител в качеството му на опонент на василевса в плана на културното съревнование.

Нека започнем прегледа на свидетелствата в хронологичен план. За един от най-ранните първо-български надписи на гръцки език се приема, фрагментарният епиграфски паметник от Силистра. Съхранените части позволяват да се смята, че в него са визирани събития от периода 811 – 813 г. Според четенето на В. Бешевлиев, в текста се споменава митичното същество грифон, с което според същия учен е сравнен император Никифор I Геник [Бешевлиев, В. 1981, с. 87 – 88; Бешевлиев, В. 1992, с. 125 – 126]. Въпросът обаче се усложнява от обстоятелството, че грифонът се отличава с двузначна смислова натовареност. В едни случаи се смята за зъл персонаж, а в други се осмисля като доброжелателно същество [Аладжов, Ж. 1999, с. 20 – 29; Аладжов, Ж. 2003, с. 398]. По принцип изображенията на грифони присъстват в художествената традиция в ареала на Българското ханство през Ранното средновековие. Смята се, че те са вдъхновени от паметници на металопластиката и изображения в ръкописи [Рашев, Р. 1990, с. 50; Дончева, Л. 1996; Рашев, Р. 2008, с. 326]. Трудно е да се прецени как са осмисляни от съвременниците, особено от страна на „безмълвното мнозинство“, според сполучливия израз на А. Гуревич. Но поне за част от образованите кръгове, въпросните митични персонажи са познати от страниците на древните текстове.

Както е известно грифоните са същества с тяло на крилат лъв и глава на орел и са широко познати през античната епоха. Ще обърнем по-голямо внимание на сведенията на Херодот, който съобщава, че те обитават северните части на Европа и пазят големи количества злато, от посегателствата на митичното племе аримаспи. Според „бащата на историята“ още по на север от грифоните обитават хипербореите [Шмид, Ж. 1995, с. 62; Hdt., III. 116; IV. 13, 27]. Следователно в древните представи грифоните най-общо се асоциират със северната посока. Не е излишно да напомним, че в друг надпис от времето на хан Крум, по адрес на Византия се употребява названието „долната земя“ [Бешевлиев, В. 1992, с. 116 – 117]. Налице е явна опозиция между северната (горна) земя, свързана с българите и южната, принадлежаща на гърците. Това позволява да се предположи, че с названието грифон в надписа от Силистра всъщност се визира българският владетел, който отбива нападение от юг и се явява за враговете си под формата на страшното митично създание. Във всеки случай присъствието на занимаващия ни персонаж в официален, летописен надпис не може да се счита за плод на случайност. В конкретния случай можем да видим намесата на интересен „редактор“, личност с богата книжовна подготовка в областта на древногръцката литература. На пръв поглед може да помислим, че това е дело на гърците, които се смята, че работят в дворцовата канцелария. За съжаление, не е известна ролята на владетеля в процеса на изготвянето на надписите [Бешевлиев, В. 1992, с. 87 – 88]. Но съдейки от факта, че повечето са съставени от името на хана, не е изключено именно той лично да одобрява тяхното съдържание. На тази основа допускам, че чисто книжовното и донякъде антикварно за IX век позоваване на грифона в надписа от Силистра се дължи или на самия владетел или на лице от неговото най-близко обкръжение. Показателно е, че в съдържанието на епиграфските паметници от времето на наследниците на Крум, не се срещат изрази, които да наваяват антични реминисценции.

Впрочем, от числото на античните митологични персонажи в българска среда през Ранното средновековие циркулира поне още един, а именно на горгоната Медуза. Нейни изображения се срещат сред рисунките-графити и върху амулети с подчертано апотропейно значение [Рашев, Р. 2007]. Далеч съм от мисълта, че редовият българин или славянин от епохата осмислят изображението на Медуза и на грифоните в контекста на древногръцката митология. Позволявам си само да предположа, че в ограничен кръг от грамотни личности, близки до властовите центрове в Константинопол и Плиска, е било запазено знанието за действителния произход на въпросните митологични същества.

Друго свидетелство, на което ще обърна внимание, се съдържа в надписите върху четиристранна антична ара от с. Хамбарлий (дн. Маламирово), който е добре познат на специалистите и многократно е коментиран. Ще акцентирам на заключителната част на текста, където се говори за „старикът император, плешивият”, който е обвинен в извършването на завоевания и нарушаване на клетви [Бешевлиев, В. 1992, с. 117]. Изследователите отдавна поставят въпроса за идентифицирането на въпросния византийски василевс. На пръв поглед няма съмнение, че става въпрос за Никифор I Геник, за който се знае, че е в напреднала за епохата възраст. Затруднението се дължи на обстоятелството, че в надписа той е наречен „плешив”, докато в т. нар. „Анонимен Ватикански разказ”, предаващ събитията от 811 г., същият владетел е наречен „гъстокос”. На това противоречие обръща внимание Иван Дуйчев, който приема, че в епиграфския паметник, определението „плешив” е употребено в обиден смисъл [Дуйчев, И. 1937, с. 152; Дуйчев, И. 1972, с. 217 – 218, бел. 18]. От своя страна В. Бешевлиев допуска, че съставителят на надписа не познава лично императора и смята за даденост, че напредналата възраст е свързана със загуба на коса. Същия учен не изключва също така възможността Никифор I да е с голо теме, но по тила и страните на главата си да има гъста коса. Ето защо може да се каже, че едновременно е „плешив”, но и „с гъста коса” [Бешевлиев, В. 1992, с. 122]. Ние ще предложим по-различно виждане, основано на мисълта, че епитетът „плешив” в Хамбарлийския надпис не трябва да се разбира в буквален смисъл. Понякога в античната белетристика с определенията „плешив” и „чипонос” се обозначават покойните. Ще се ограничи да посоча за пример сатиричния диалог „Корабът или мечтите” на Лукиан (II в. н.е.). В него един от героите използва цитираните епитети като специфично определение на мъртвите [Лукиан, 1986, с. 34, с. 212, бел. 34]. Без съмнение списъкът с примери в тази насока може значително да се разшири. Следователно в Хамбарлийския надпис, датиращ от 813 г., е налице специфичен литературен похват, за дефиниране смъртта на император Никифор I. Не трябва да забравяме, че паметникът е съставен от името на хан Крум и изборът на реминисценция от древногръцката писмена традиция не може да се счита за случаен. Той е своеобразен код, който е призван да произведе впечатление на образованите ромеи и да ги привлече още по-силно към българския владетелски двор.

В хода на нашите бележки не можем да подминем най-известния епизод, последвал разгрома на византийската армия на 26 юли 811 г. Според Теофан след сражението българския владетел нарежда главата на император Никифор да бъде отсечена и набита на кол. В течение на няколко дни тя е показвана на идващите при кан Крум „езичници”, като знак за позора на ромеите [Theophanes, Chronographia – ГИБИ, III, с. 283]. В. Бешевлиев привежда редица примери за разпространението на този зловещ обичай в Европа и Византия през Ранното средновековие и счита, че постъпката на Крум има за цел да копира ромейските триумфални действия [Бешевлиев, В. 1926; Бешевлиев, В. 1958, с. 3 – 7; Бешевлиев, В. 1981, с. 114]. На пръв поглед този извод не буди възражения, но остава въпросът защо точно този обичай избира българският владетел, за да ознаменува своя триумф? Хан Крум може да демонстрира победата си с множество други пропагандни ходове, които също са познати през епохата. Може би отговорът се крие в „Илиада” и в „История” на Херодот, на които В. Бешевлиев също обръща внимание, без да прави конкретна връзка със събитията от 811 г. Когато възпява двубоя между Хектор и Патрокл, Омир оповестява намерението на троянския герой да отсече главата на противника си и да я забие на копие, за да служи за показ [Hom., II, XVIII, 175 – 176, цит. по: Омир. Илиада, 1976]. От своя страна Херодот приписва сходна постъпка на Ксеркс, след битката при Термопилите. Персийският владетел нарежда да бъде отсечена главата на спартанския цар Леонид и да бъде набита на кол. „Бащата на историята” подчертава, че това става в противоречие с персийския обичай да се почитат смелите бойци и е сторено само поради силната ненавист на Ксеркс към неговия противник [Hdt., VII, 238 (Herodotus. 1996, pass.)]. Прави впечатление, че в двата цитирани случая, в ролята на жертва се явяват герои на древногръцката легендарна традиция и история. Следователно не е изключено, чрез прилагането на въпросния обичай спрямо василевса, хан Крум да внушава идеята, че врагът, който е силно вплетен в гръцката традиция, на практика е последвал съдбата на познати за ромейската общност персонажи.

Според Теофан след споменатия знак на триумф, по нареждане на Крум, черепът на Никифор е почистен, обкован отвън със сребро и превърнат в чаша, с която българския владетел угощава славянските вождове. Сведенията за това се потвърждават и от по-късните византийски автори, въпреки че те внасят отделни изменения в основните данни [Theophanes, Chronographia. – ГИБИ, III, с. 283;

Златарски, В. 1994, с. 260, бел. 1]. Напоследък някои автори изразяват съмнения по отношение на данните по въпросните събития и смятат, че става въпрос за елемент от византийската пропаганда по адрес на българите [**Николов, А.** 2009, с. 45 – 59]. Ние обаче ще се придържаме към утвърденото становище, че става въпрос за действителен акт на хан Крум. Превръщането на императорския череп в чаша е анализиран най-последователно от В. Бешевлиев, който го свързва с вярата на прабългарите в една невидима универсална сила (оренда), която се намира в кръвта и/или главата. В този смисъл пиещият от черепа на мъртвия противник взема неговата сила [**Батаклиев, Г.** 1985, с. 81]. Ако отново прелистим историята на Херодот, ще се натъкнем на интересни описания на същия обичай. Първо той е отнесен към иседоните, които позлатяват черепите на покойници, превръщайки ги в реликви. Показателни са сведенията на древногръцкия автор за скитите, които превръщали в чаши черепите на „най-големите си врагове”. Най-богатите скити позлатявали отвътре черепа и пиели от него, а когато техни близки идвали на гости, показвали своеобразната чаша като знак на победата си във война [**Hdt.**, IV, 26, 65]. Прави впечатление, че Крум дословно изпълнявал въпросния обичай със славянските князе. Единствената отлика представлява обковаването черепа на Никифор I със сребро, а не със злато както при скитите, но за това може да съществуват обективни причини и в случая въпросната отлика не е от особено значение. Важно е още веднъж да подчертаем, че Крум използва специфичен модел за пропагандиране на своята победа. Със своите на пръв поглед шокиращи действия той се стреми да впечатли не толкова славянските първенци, колкото ромеите и главно да подхрани слуховете, че се ръководи от примери почерпени от древността.

Тази тенденция намира продължение в някои от действията на Крум под стените на Константинопол през лятото на 813 г., описани от Теофан и неизвестен византийски автор (*Scriptor incertus*). Въпросните сведения са коментирани многократно с оглед езическата вяра на прабългарите и за това ще отделим внимание само на един елемент от тях. Според Теофан Изповедник българският владетел извършил жертвоприношения и поискал от императора да забие копие то си в Златната порта на византийската столица, но последвал отказ и Крум се оттеглил в шатрата си [**Theophanes, Chronographia.** – ГИБИ, III, с. 289 (превод В. Бешевлиев, Г. Цанкова-Петкова)]. Безусловно желанието на българския господар е свързано с идеята за символичното превземане на Константинопол. С основание В. Бешевлиев привежда редица примери за практикуването на споменатия обичай сред различни народи, включително и споменаване за него от антични автори [**Бешевлиев, В.** 1981, с. 84; **Бешевлиев, В.** 1984, с. 201, бел. 60a]. Особено внимание заслужават данните, че при стъпването си на малоазийския бряг, в началото на похода срещу Персия, Александър Велики забива копие то си в земята и обявява, че боговете му предават Мала Азия [**Diod.**, XVII, 17, 2 – 3 (**Diodorus Siculus**, 1963, pass.) ; **Картлидж, П.** 2005, с. 155]. Според мен именно въпросното предание иска да възпроизведе Крум под стените на Константинопол през лятото на 813 г. Основното внушение, което се преследва с искането на българския владетел да забие копие то си в Златната порта е, че той се явява „нов Александър” за Византия, която е обречена на серия от военни поражения и ще последва съдбата на Персийската империя. Наистина какво по-силно идеологическо внушение може да има от образа на великия завоевател Александър, създател на нов свят и добре известен на ромейската публика? Това впечатление се подсилва от точно определения избор на градска порта за извършването на символичния акт. Златната порта всъщност е римска триумфална арка, издигната около 390 г. и по-късно станала неразделна част от т. нар. Теодосиеви стени на Константинопол. Нейното название се дължи на златните декоративни орнаменти по конструкцията. Върхът на фасадата бил украсен със скулптурите на четири бронзови слона и две фигури на крилатата Нике, символизираща победата [**Mango, C.** 2000]. Виждаме, че в Златната порта е налице подчертано присъствие на античната традиция.

Сред събитията от лятото на 813 г. ще отбележа още един интересен епизод, който смятам, че има отношение към темата. Подложена на силен натиск от българите, византийската страна пристъпва към организирането на покушение срещу хан Крум, завършило с провал. Разгневен от действията на императора, българският владетел нареджда да бъдат опустошени околностите на византийската столица. Хронистите отделят особено внимание на императорския дворец в квартала „Свети Мамант”, защото той силно пострадал. Този комплекс бил една от най-представителните и красиви императорски резиденции, с хиподрум и фонтан (водоскок). От него българите взели някои трофеи, главно скулптурни творби: меден или бронзов лъв от хиподрума, мечка и змей (хидра) от фонтана, мраморни статуи,

оловни предмети и мраморни колони. По всяка вероятност изброените произведения на изкуството е трябвало да намерят място в реконструирания след разрушенията от 811 г. владетелски палат в Плиска [Рашев, Р. 1997; Иванов, С. 2014, с. 577]. Отчитайки, че във Византия скулптурата не се развива интензивно като изобразително изкуство [Kazhdan, A. (ed.), 1991, Vol. 3, p. 1856 – 1857], смятам, че посочените трофеи са представлявали антични творби. Може би става въпрос за римски копия на древногръцки статуи, защото множество подобни шедьоври са били пренесени от „стария Рим“ в „новия Рим“ – Константинопол [Иванов, С. 2014, с. 242].

В такъв случай какви персонажи са изобразявали скулптурите от „Свети Мамант“? Поне две от тях могат да се обвържат тематично с цикъла от подвизите на Херакъл. Във фигурата на медния или бронзов лъв от хиподрома може да видим Немейския лъв, когото древногръцкият герой удушил и се сдобил с кожата му, която стрелите не можели да пронизат, а главата му превърнал в шлем. Във скулптурата на змея вероятно се различава образа на Лернейската хидра, чудовище с девет отровни змийски глави, също поразено от Херакъл [Батаклиев, Г. 1985, с. 169 – 170; Шмид, Ж. 1995, с. 257]. Статуята на мечката е възможно да се свърже с митологичния образ за нимфата Калисто, съблазнена от Зевс и превърната в мечка от самия него или от Артемида, в друг вариант на мита [Батаклиев, Г. 1985, с. 81]. Благодарение на описанието на Елада от Павзаний (II век) е известно, че на Акропола в Атина и в Делфи е имало скулптурни творби, изобразяващи Калисто. Друга насока, в която можем да търсим тематичното единство на творбите от „Св. Мамант“ е по отношение отъждествяването им със съответните звездни конфигурации. Описаните митологични персонажи се отъждествяват с едни от най-добре познатите съзвездия в Северното полукълбо – Лъв, Хидра и Голяма мечка. Те присъстват в каталога на съзвездията, съставен от Клавдий Птолемей, който е добре познат във Византия, където интересът към астрономията и астрологията никога не е заглъхвал. Ето защо е възможно скулптурите от „Св. Мамант“ да са били тематична композиция, представяща сектор от нощното небе. Семантичното им осмисляне по тази линия вероятно е съхранено и след пренасянето им в България. Следователно на местна почва гръко-римските астрономически познания се впитат в българските представи за небесните обекти.

Последният момент, на който ще спра вниманието си, е законодателството на хан Крум. Около неговата историческа достоверност и съдържание се водят продължителни дискусии, които едва ли някога ще доведат изследователите до консенсус [Найденева, Д. 2006, с. 167 – 180]. За изходна точка за анализ може да ни послужи правилото, че едно от традиционните обвинения на византийската политическа идеология спрямо варварите е, че те живеят в „беззаконие“. Пътят, за разчупването на тази идеология е да се оповести пред византийското обществено мнение, че български владетел е издал закони. Във всички случаи не може да се счита за случайно, че във византийската енциклопедия „Суда“ именно хан Крум е представен в образа на владетел-законодател. Именно в този ракурс той е считан от ромейския читател за добър и справедлив владетел [Венедиков, И. 1994, с. 103]. Не е ли това следствие от целенасочения стремеж на Крум да пропагандира точно този имидж? И не е ли почерпено отново вдъхновение от античната епоха? В литературната традиция на Древна Гърция законодателите са обвити в ореола на мъдреци, които предават опита на предходните поколения, но се считат и за строители на държавния живот [Фролов, Д. Э. 2004, с. 124]. Може би най-известен сред мъдреците-законодатели е Солон, за когото значителен пласт информация дават Аристотел и Плутарх. Двама автори, познати на византийските образовани кръгове и присъстващи в каталога на библиотеката на Фотий [Kazhdan, A. (ed.), 1991, Vol. 1, p. 171; Vol. 3, p. 1687 – 1688]. Следователно името на Солон, като справедлив, мъдър реформатор и законодател, по литературна линия циркулира в ромейската среда и в началото на IX век. Това превръща атинския държавник, който остава езичник, в подходящ за подражание еталон от страна на българския владетел.

Да обобщим. Идеята за съкрушаването на Византия и превземането на Константинопол, издигнатата при управлението на Крум, се нуждае от силна идеологическа и пропагандна подкрепа. Резултат от съчетаването на тези две линии е твърде разнообразният образ на българския господар. В него можем да видим законодател, реформатор на държавата, образован държавник, пълководец, но и жесток спрямо враговете завоевател. Вероятно в различните етапи от управлението на Крум са експонирани по-силно или по-слабо, различни от посочените аспекти. Но всички те са фрагменти от целенасочената тенденция да се внуши началото на нова епоха в историята на българската държава, която излиза от варварското си състояние. Не по-малка сила има и посланието към империята, която в

лицето на Крум има качествено различен противник. Противник, чийто единствен недостатък в сравнение със василевсите е, че остава езичник.

В представения по-горе текст направих опит да осмисля по различен начин свидетелствата за епохата на хан Крум, неговата личност и обкръжение. Давам си сметка, че предложените виждания са крайно несигурни и търпят критика. Ако не всички, то поне част от разгледаните свидетелства могат да имат съвсем друго съдържание и да са подредени от мен в привидна последователност и трактовка. В крайна сметка аз предлагам един вариант за решение на пъзел, чиито съставки в голямата си част липсват, а тези от тях, които са налице, могат да бъдат подредени и по друг начин. Затова ще завърша с напомнянето на една поговорка сред учените: „Ако се нуждаете от радикални теории, разпространете ги преди да се появят прекалено много факти“.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Извори

Лукиан, 1986 – Лукиан. Сатири и пародии. София, 1986. [Lukian. Satiri i parodii. Sofiya, 1986]

Омир. Илиада, 1976 – Омир. Илиада. Превод Ал. Милчев, Б. Димитрова. София, 1976 [Omir. Iliada. Prevod Al. Milchev, B. Dimitrova. Sofiya, 1976]

Annae Comnenae. Alexias – Annae Comnenae Porphyrogenitae. Alexias, rec. A. Reifferscheid, I. Lipsaie, 1884 [ГИБИ VIII].

Diodorus Siculus. 1963 – Diodorus Siculus. Diodorus of Sicily in Twelve Volumes, Vol. 8 (Books 16.66–17). Tr. C. Bradford Welles. Loeb Classical Library, 422, 1963.

Herodotus. 1996 – Herodotus. The Histories. Trans. A de Selincourt, rev. edn J. Marincola, London, Penguin, 1996.

Theophanes, Chronographia – Theophanes, Chronographia. Ed. C. de Boor, I. Lipiae, 1883 [ГИБИ. III].

Публикации

Аладжов, Ж. 1999 – Живко Аладжов. Паметници на прабългарското езичество. София, 1999. [Zhivko Aladzhov. Pametnitsi na prabalgarskoto ezichestvo. Sofiya, 1999]

Аладжов, Ж. 2003 – Живко Аладжов. По три въпроса около Силистренския надпис. – В: Studia protobulgarica et mediaevallia europensia. В чест на проф. В. Бешевлиев. София, 2003. [Zhivko Aladzhov. Po tri vaprosa okolo Silistrenskiya nadpis. – V: Studia protobulgarica et mediaevallia europensia. V chest na prof. V. Beshevliev. Sofiya, 2003]

Ангелов, П. 2011 – Петър Ангелов България и българите в представите на византийците. София, 2011. [Petar Angelov Balgariya i balgarite v predstavite na vizantiytsite. Sofiya, 2011]

Венедиков, И. 1994 – Иван Венедиков. Прабългарите и християнството. Стара Загора, 1994. [Ivan Venedikov. Prabalgariite i hristiyanstvoto. Stara Zagora, 1994]

Батаклиев, Г. 1985 – Георги Батаклиев. Антична митология. Справочник. София, 1985. [Georgi Batakliiev. Antichna mitologiya. Spravochnik. Sofiya, 1985]

Бешевлиев, В. 1926 – Веселин Бешевлиев. Чаши от черепи у прабългарите. – ГСУ ИФФ, XXII/ 3, (1926). [Veselin Beshevliev. Chashi ot cherepi u prabalgariite. – GSU IFF, NIII/ 3, (1926).]

Бешевлиев, В. 1958 – Веселин Бешевлиев. Византийски триумфални обичаи, акламации и титли у българите в IX в. – Известия на Етнографския институт и музей. 3 (1958). [Veselin Beshevliev. Vizantiyski triumfalni obichai, aklamatsii i titli u balgarite v IX v. – Izvestiya na Etnografskiya institut i muzey. 3 (1958)]

Бешевлиев, В. 1981 – Веселин Бешевлиев. Първобългарите. Бит и култура. София, 1981. [Veselin Beshevliev. Parvobalgariite. Bit i kultura. Sofiya, 1981.]

Бешевлиев, В. 1984 – Веселин Бешевлиев. Първобългари. История. София, 1984. [Veselin Beshevliev. Parvobalgari. Istoriya. Sofiya, 1984.]

Бешевлиев, В. 1992 – Веселин Бешевлиев. Първобългарски надписи. (второ преработено и допълнено издание). София, 1992. [Veselin Beshevliev. Parvobalgarski nadpisi. (voro preraboteno i dopalнено издание). Sofiya, 1992.]

Благоев, Н. 1924 – Н. Благоев. Княз Крум. – ГСУ ЮФ, 19. (1924). [N. Blagoev. Knyaz Krum. – GSU YUF, 19. (1924).]

Божилков, И., Гюзелев, В. 1999 – Иван Божилков, Васил Гюзелев. История на средновековна България (VII-XIV век). София, 1999. [Ivan Bozhilov, Vasil Guzelev. Istoriya na srednovekovna Balgariya (VII-XIV vek). Sofiya, 1999.]

Дончева, Л. 1996 – Людмила Дончева. Митологични изображения от Българското средновековие. София, 1996. [Lyudmila Doncheva. Mitologichni izobrazheniya ot Balgarskoto srednovekovie. Sofiya, 1996.]

- Дуйчев, И.** 1937 – Иван Дуйчев. Нови житийни данни за похода на император Никифор I в България. – Сп. БАН, LIV, (1937). [Ivan Duychev. Novi zhitiyni dannii za pohoda na imperator Nikifor I v Bulgariya. – Sp. BAN, LIV, (1937).]
- Дуйчев, И.** 1972 – Иван Дуйчев. Приноси към средновековната българска история. – В: Дуйчев, Ив. Българско средновековие. София, 1972. [Ivan Duychev. Prinosi kam srednovekovnata balgarska istoriya. – V: Duychev, Iv. Balgarsko srednovekovie. Sofiya, 1972.]
- Златарски, В.** 1994 – Васил Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. 1. Ч. 1. Фототипно издание. София, 1994. [Vasil Zlatarski. Istoriya na balgarskata darzhava prez srednite vekove. T. 1. Ch. 1. Fototipno izdanie. Sofiya, 1994.]
- Иванов, С.** 2014 – С. Иванов. В търсене на Константинопол. Пътеводител по византийски Истанбул и околностите. София, 2014. [S. Ivanov. V tarsene na Konstantinopol. Patevoditel po vizantiyski Istanbul i okolnostite. Sofiya, 2014.]
- Каждан, А. П., Епстейн, А. У.** 2001 – А. П. Каждан, Ан Уортън Епстейн. Византийската култура XI – XII век промени и тенденции. Велико Търново, 2001. [A. P. Kazhdan, An Uortan Epsteyn. Vizantiyskata kultura XI – XII vek promeni i tendentsii. Veliko Tarnovo, 2001.]
- Карлидж, П.** 2005 – П. Карлидж. Александър Македонски. Превод Д. Кутева, Ст. Стойчев. София, 2005. [P. Kartlidzh. Aleksandar Makedonski. Prevod D. Kuteva, St. Stoychev. Sofiya, 2005.]
- Найденова, Д.** 2006 – Д. Найденова. Историческа достоверност на лексикона „Суда“ като източник за законодателството на хан Крум. – Старобългарска литература, 35-36 (2006). [D. Naydenova. Istoricheska dostovernost na leksikona „Suda“ като iztochnik za zakonodatelstvoto na han Krum. – Starobalgarska literatura, 35 – 36 (2006).]
- Николов, А.** 2009 – А. Николов. Хан Крум във византийската традиция: страшни слухове, дезинформация и политическа пропаганда. – Анамнеза, 1 (2009). [A. Nikolov. Han Krum vav vizantiyskata traditsiya: strashni sluhove, dezinformatsiya i politicheska propaganda. – Anamneza, 1 (2009).]
- Рашев, Р.** 1990 – Рашо Рашев. За художественото и културно-историческо значение на рисунките-графити от IX – X век. – Проблеми на изкуството, 1 (1990). [Rasho Rashev. Za hudozhestvenoto i kulturno-istoricheskoto znachenie na risunkite-grafiti ot IX–X vek. – Problemi na izkustvoto, 1 (1990).]
- Рашев, Р.** 1996 – Рашо Рашев. Бог и владетел преди Покръстването. – В: Бог и цар в българската история. Пловдив, 1996. [Rasho Rashev. Bog i vladetel predi Pokrastvaneto. – V: Bog i tsar v balgarskata istoriya. Plovdiv, 1996.]
- Рашев, Р.** 1997 – Рашо Рашев. Трофеите на хан Крум от двореца Свети Мамант. – История, 3 – 4, (1997), 49 – 53. [Rasho Rashev. Trofeite na han Krum ot dvoretsa Sveti Mamant. – Istoriya, 3 – 4, (1997), 49 – 53.]
- Рашев, Р.** 1998 – Рашо Рашев. Мадарският конник – стари и нови въпроси. – Исторически преглед, 1998, кн. 3 – 4 [Rasho Rashev. Madarskiyat konnik – stari i novi varposi. – Istoricheski pregled, 1998, kn. 3 – 4.]
- Рашев, Р.** 2001 – Рашо Рашев. Прабългарите и Българското ханство на Дунав. София, 2001. [Rasho Rashev. Prabalgarite i Balgarskoto hanstvo na Dunav. Sofiya, 2001.]
- Рашев, Р.** 2004 – Рашо Рашев. Византийците в България до Покръстването. – В: Civitas divino humana. В чест на проф. Г. Бакалов. София, 2004, 151–162. [Rasho Rashev. Vizantiytsite v Bulgariya do Pokrastvaneto. – V: Civitas divino humana. V chest na prof. G. Bakalov. Sofiya, 2004, 151 – 162.]
- Рашев, Р.** 2007 – Рашо Рашев. Образът на горгоната Медуза в българските земи през Ранното средновековие. – Проблеми на изкуството, 3 (2007), 7–11. [Rasho Rashev. Obrazat na gorgonata Meduza v balgarskite zemi prez Rannoto srednovekovie. – Problemi na izkustvoto, 3 (2007), 7 – 11.]
- Рашев, Р.** 2008 – Рашо Рашев. Българската езическа култура VII – IX век. София, 2008. [Rasho Rashev. Balgarskata ezicheska kultura VII – IX vek. Sofiya, 2008.]
- Фролов, Д. Э.** 2004 – Д. Э. Фролов. Рождение древногреческого полиса. СПб., 2004. [D. E. Frolov. Rozhdeniye drevnogrecheskogo polisa. SPb., 2004.]
- Шмид, Ж.** 1995 – Ж. Шмид. Речник по гръцка и римска митология. Плевен, 1995. [Zh. Shmid. Rechnik po gratska i rimska mitologiya. Pleven, 1995.]
- Kazhdan, A. (ed.),** 1991 – Alexander Kazhdan (ed.). The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. 1–3. Oxford, 1991.
- Mango, C.** 2000 – С. Mango. The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate. – Dumbarton Oaks Papers, 54 (2000), 173 – 186.

Съкращения

- ГИБИ** – Гръцки извори за българската история [Gratski izvori za balgarskata istoriya]
- ГСУ ИФФ** – Годишник на Софийския университет „Кл. Охридски“, Историко-Филологически факултет [Godishnik na Sofiyskiya universitet „Kl. Ohridski“, Istoriko-Filologicheski fakultet]
- ГСУ ЮФ** – Годишник на Софийския университет „Кл. Охридски“, Юридически факултет [Godishnik na Sofiyskiya universitet „Kl. Ohridski“, Yuridicheski fakultet]
- Сп. БАН** – Списание на Българската академия на науките. [Spisanie na Balgarskata akademiya na naukite.]